МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
Історичний факультет
Кафедра історії та етнології України

Борисенківські читання

Збірник тез ІІІ Всеукраїнської наукової конференції
м. Київ, 21 листопада 2025 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
Історичний факультет
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА
Факультет психології та історії
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
Факультет історії, права та публічного управління
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Факультет історії і міжнародних відносин
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ
Історичний факультет
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Факультет національної безпеки, права та міжнародних відносин

ЗБІРНИК ТЕЗ

ІІІ Всеукраїнської наукової конференції

«БОРИСЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ»

21 листопада 2025 року

м. Київ

Київ – 2025

УДК 94(477+100)+37.016:94]:005.745
Б82

«Борисенківські читання»: Збірник тез ІІІ Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 21 листопада 2025 року). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2025. 275 с.

Матеріали конференції містять тези доповідей учасників ІІІ Всеукраїнської наукової конференції «Борисенківські читання». Тематика конференції охоплює дослідження з актуальних проблем історії України та етнології, всесвітньої історії та міжнародних відносин, а також методики та методології історії.

Збірник призначений для широкого кола науковців, студентів, аспірантів, викладачів та усіх, хто цікавиться історією.

Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (протокол № 5 від 18 грудня 2025 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Тетяна МЕЛЕЩЕНКО – кандидатка історичних наук, професорка
Світлана ВІЗЕР – кандидатка історичних наук, доцентка
Ірина ТЕЛЕГУЗ – кандидатка історичних наук, доцентка
Ольга ПЕРЕПЕЛЮК – докторка філософії (Історія та археологія), доцентка
Тамара БАККА – кандидатка педагогічних наук, доцентка

Упорядники:
Світлана ВІЗЕР – кандидатка історичних наук, доцентка
Ірина ТЕЛЕГУЗ – кандидатка історичних наук, доцентка

Технічне оформлення:
Світлана ПОХИЛЬ

Рецензенти:
Михайло ЖУРБА – доктор історичних наук, професор
Олексій САВЧЕНКО – кандидат історичних наук

Тези подано в авторській редакції, автори матеріалів несуть відповідальність за подану інформацію, достовірність наведених фактів та посилань у текстах. Точки зору авторів публікацій можуть не збігатися з поглядами редакційної колегії.

ISBN 978-966-931-345-4

© Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2025

пізнати правдивість церковного вчення, а не поширювати чутки про Антихриста.

Таким чином, основна тематика та ідея полемічних творів була спрямована на вирішення релігійної проблеми. Праця Петра Скарги «Про єдність церкви Божої під одним пастирем…» – це не лише пропаганда католицизму, яка була написана для поширення серед православних ідей унії. Це був своєрідний план вирішення релігійної кризи, яка тільки наростала на той момент. Коли православне священство лише спостерігало за всім, Петро Скарга одним із перших шукав шлях подолання цієї проблеми, хоч і під крилом Папи Римського. Іпатій Потій у з'єднані з Римом вбачав єдиний можливий спосіб вирішення подолання церковної кризи, яка наростала в українському духовенстві. Саме тому своїм твором він намагався спростовувати всі ті наклепи та чутки, які активно розповсюджували православні. Іпатій Потій чітко та аргументовано розвіяв п'ять основних міфів, які так активно лякали православних у з'єднані: про чистилище, про Антихриста, про папу Римського, про календар та про походження Святого Духа. Варто наголосити, що всі свої доведення Потій підтверджував Святим Письмом, творами грецьких та римських отців, яких так шанували православні.

Список джерел та літератури

1. Ґудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / перекл. М. Габлевич; за ред. О. Турія. Львів, 2000. 426 с.

2. Іпатій Потій. Унія греків з костьолом римським 1595 року. URL: http://litopys.org.ua/human/hum32.htm

3. Поплавська Н. Полемічна діяльність Іпатія Потія та Волинь. *Волинь – Житомирщина*. 2007. № 17. С. 49-60.

4. Поплавська Н. Українська полемічна-публіцистична проза кінця XVI – початку XVII ст..: сучасна рецепція та реінтерпретація: автореф. дис. … д-ра філол. наук: 10.01.01. Київ, 2008. 379 с.

СПРОБИ ПРИМИРЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ Й УНІАТІВ ТА ІДЕЯ СТВОРЕННЯ КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ В 20-Х РОКАХ XVII СТ.

Візер Світлана,
кандидатка історичних наук, доцентка
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ

Анотація. Визначено основні риси переговорного процесу між православними та уніатами в 20-х роках XVII ст. Доведено, що ієрархи обох

конфесій були готові до діалогу та примирення шляхом створення єдиного Київського (Руського) патріархату.

Ключові слова: православна церква, уніатська церква, ієрархи, козаки, Київський патріархат.

Рубіж XVI–XVII ст. став часом глибинних змін в руській православній церкві, що були обумовлені поділом раніше єдиної православної громади українсько-білоруського суспільства на дві окремі, гостро ворогуючі між собою конфесії. Фактично, такі наслідки Берестейської унії були цілком закономірними в світі, де відбувались процеси конфесіалізації. В той час як на Заході під впливом реформації, контрреформації та католицької реформи сформувались три конфесії – лютеранська, кальвіністська та посттридентська римо-католицька, то в православних землях Речі Посполитої постали уніатська та православна церкви [2, с. 829].

На всі процеси, що відбувались в Україні в першій половині XVII ст., накладалось релігійне питання. Протистояння православних з католиками відійшло на другий план, а визначальним став внутрішній конфлікт в руському суспільстві: війна Русі з Русю. Ще одним активним гравцем на конфесійній арені стало козацтво – дієвий учасник протистояння на стороні православних. Більше того з 1620 р. козаки стають визнаними союзниками православної церкви. Проте в цей же час фіксуються і перші спроби примирення між двома конфесіями. Після двох десятиліть кривавого протистояння серед ієрархів обох церков з'являється розуміння необхідності пошуку шляхів порозуміння та припинення взаємної ворожнечі.

Відправною точкою в цьому процесі стали події 1620 р., коли за підтримки козацтва на чолі з гетьманом П.Конашевичем-Сагайдачним було відновлено православну ієрархію. Висвячення єрусалимським патріархом Феофаном православного митрополита та єпископів стало вагомим фактором змін у міжконфесійних відносинах в Україні. Унійні владики змушені були визнати, що віднині і православна митрополія має законних ієрархів. Незважаючи на очевидну перемогу в цьому раунді релігійного протистояння, ця подія також привела до значного загострення проблем у православному середовищі Речі Посполитої. Нововисвячена ієрархія залишалась не визнаною королівським урядом, а відтак православна митрополія як і раніше була поза законом. Крім того, православні ієрархи досить швидко зрозуміли, що мають серйозні проблеми внутрішнього управління церквою. Тривалий час після Берестейської унії віряни утримували свою конфесію не маючи митрополита та єпископів (православним залишався лише львівський єпископ Євстафій Тисаровський), а тому в нових реаліях після Феофанового висвячення владики не змогли взяти владу в церкві в свої руки. Світські патрони – шляхта, братства, а згодом і

козацтво – не лише захищали інтереси церкви, а й контролювали діяльність духовенства. «Й.Борецький та його оточення дуже швидко переконались, на скільки вони є залежними від волі козацтва. Невизнані і переслідуванні владою, в умовах загострення протистояння з уніатами, вони могли розраховувати лише на силу козаків, але таким чином і опинялися у повному підпорядкуванні останніх, в середовищі яких все більше гору брала радикальна войовничо налаштована партія, яка не визнавала компромісів з владними структурами, особливо після смерті П.Сагайдачного» [2, с. 833]. Тому православні ієрархи розглядали справу замирення з уніатами не лише як спосіб легалізації їх церкви на теренах Речі Посполитої та припинення боротьби між вірянами двох конфесій, а й як можливість вийти з-під залежності світських патронів.

Ідея примирення була прийнятною для ієрархів обох церков, найбільш активними учасниками переговорного процесу були уніати митрополит Йосип Вельямін Рутський та єпископ Йосафат Кунцевич, православні митрополит Йов Борецький, єпископ Мелетій Смотрицький, а з 1627 р. – ще й архімандрит Петро Могила. Уряд Речі Посполитої, хоч і продовжував політику невизнання православної церкви, проте, керуючись державними інтересами, теж підтримував ідею замирення двох конфесій.

Перші спроби налагодити діалог можемо датувати 1623–1624 рр., коли це питання вперше було озвучено на сеймі та відбулися зустрічі унійних й православних владик. Досягнення компромісу передбачалось шляхом проведення спільного православно-уніатського собору, а в подальшому – створення єдиного Київського патріархату. На думку С.Плохія вперше ідея Київського патріархату була сформульована в 1624 р. [6, с. 166], а подальша її розробка відбувалась в 1628 – 1629 рр. Проект передбачав об’єднання православних та уніатів в одній церковній інституції під номінальною зверхністю папи римського [1, 4, 5]. В 1624 р. православні владики ще сподівались реалізувати цей задум зі згоди константинопольського патріарха, яку мав отримати архієпископ М.Смотрицький, що вирушив у паломницьку поїздку на Схід, до патріарха Кирила Лукариса. Результати поїздки владики виявились дуже неоднозначними: він не зміг отримати санкції патріарха на перемовини з уніатами, але також був вражений занепадом східної православної церкви та посиленням впливу вчення протестантів на патріарха. Таким чином вище духовенство руської православної церкви переконалося в неспроможності патріархату вирішувати проблеми церковного життя, і тому думка про підпорядкування папі римському виглядала вже більш реальною.

Проте чітко сказати про готовність православних ієрархів реалізувати цю ідею ми не можемо. Швидше за все вони готові були обговорювати питання замирення з уніатами, щоб в такий спосіб добитись легалізації своєї церкви в

Речі Посполитій, прагнучи при цьому не виокремлювати питання підпорядкування Ватикану, розуміючи на скільки це є дражливим моментом для суспільства. Однак А. Великий стверджував, що на Київський собор 1629 р. православні прихильники замирення все таки мали свій план запровадження Руського патріархату під зверхністю римського понтифіка [1, с. 44].

Натомість уніати однозначно говорили про замирення шляхом створення єдиного Київського патріархату під зверхністю папи римського, про що свідчать листи митрополита Й.Рутського до курії та твори новонаверненого в уніатство М.Смотрицького. В творі «Паранезис» владика формулює основні засади Руського патріархату. Унійні владики на чолі з Рутським навіть готові були визнати главою об'єднаної церкви православного архимандрита Петра Могилу [1, с. 43].

Процес перемовин активізувався в 1625–1626 рр., проте в православному середовищі також почало наростати гостре неприйняття думки про порозуміння з уніатами. Агресивну реакцію православних традиціоналістів найбільш гостро відчув єпископ М.Смотрицький, якого після повернення зі Сходу навіть не впустили до Києво-Печерський Лаври. Тиск, переслідування та залякування владики врешті решт привели до його конверсії – Смотрицький таємно перейшов в унію. Після невдалих спроб організувати православний собор та спільний собор двох церков для обговорення цього питання, гострого засудження праці М.Смотрицького «Апологія подорожі до східних країн», в якій автор піддав критиці вселенську православну церкву, яка виявилась поступливою до прийняття протестантського вчення, та закликав до об'єднання з Римом, обережні православні владики Й.Борецький та П.Могила відмовились від цього проекту.

Таким чином, спроби взаємопорозуміння між православними та уніатами шляхом створення єдиного Київського патріархату в 20-х роках XVII ст. були безуспішними. Це було обумовлено кількома вагомими чинниками. Проти виступила частина православного духовенства на чолі з затятим традиціоналістом єпископом І.Копинським, що розсилав листи із засторогами про «відступництво» митрополита та єпископів. Таку ж непримиренну позицію зайняли православні братства та козацтво, яке відверто погрожувало М.Смотрицькому та Й.Борецькому. Погоджуємось з думкою С.Плохія, що саме козаки мали визначальний вплив у цій історії й відіграли вирішальну роль у недопущенні діалогу між православними та уніатами та організації спільного собору [6, с. 171]. Православні владики після укладення Берестейської унії всіляко заохочували козаків до захисту «загроженого православного благочестя», проте в результаті виявились залежними від волі козацтва в 20-х роках XVII ст. [3, с. 807]. У недопущенні примирення двох конфесій руського

суспільства також були зацікавленні давні союзники православних у протистоянні з урядом та католиками Речі Посполитої – протестанти. Маємо свідчення про вплив на ситуацію князя Криштофа II Радзивілла, який виступав очільником протестантського табору Речі Посполитої. Відомо про його контакти з митрополитом Й.Борецьким та слуцьким протопопом А.Мужиловським, що активно опонував М.Смотрицькому на соборі 1628 р.

Отже, в 20-х роках XVII ст. православними та уніатським ієрархами були здійснені спроби відійти від силового протистояння та взаємопорозумітись шляхом створення єдиного Київського (Руського) патріархату.

Список джерел та літератури

1. Великий А. З літопису християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. Том V: XVII ст. Рим, 1972. 288 с.

2. Візер С., Двірна К. Ідея церковної єдності в руському інтелектуальному середовищі першої половини 20-х років XVII ст. *Актуальні питання у сучасній науці.* Київ. 2023. Вип. № 9 (15). С. 827-839.

3. Візер С., Перепелюк О. Спроби примирення православної та уніатської церков в Україні (друга половина 20-х років XVII ст.). *Вісник науки та освіти.* Київ. 2023. Вип. № 9 (15). С. 798-809.

4. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. Київ, 1997. 302 с.

5. Нагаєвський І. Об’єднання церкви й ідея патріярхату в Києві. Торонто, 1961. 94 с.

6. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ, 2005. 496 с.